

УДК 316:305

Ю.П. КОВАЛЕНКО

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ АТРИБУТ ПОВСЯКДЕННОГО МИСЛЕННЯ

Статтю присвячено проблемі наявності гендерного стереотипу в сучасному суспільстві. Визначено відмінність між поняттями “стать біологічна” (sex) та “стать соціокультурна” (gender). Досліджено формування, введення в соціологію вченими терміна “гендер” та його значення. Виділено роль стереотипних уявлень і їх відображення в повсякденному мисленні, соціальному просторі. Підбито підсумки впливу гендерних стереотипів на гендерні відносини між чоловіком та жінкою, їх наслідки в повсякденному житті.

Ключові слова: *стать, гендер, стереотип, гендерний стереотип, гендерні відносини.*

Роль чоловіка та жінки в сучасному суспільстві зазнає значних змін. Питання, пов'язані з особливістю статі людини, психологічними відмінностями між чоловіком та жінкою, останнім часом належать до найбільш обговорюваних у суспільстві. Ця проблема стала поштовхом для утворення нової течії наукових досліджень на межі багатьох наук. Гендерні дослідження допомагають осмислити природу особистості людини, жіночого та чоловічого начала. Центром уваги такого дослідження є соціальні, культурні, мовні та інші фактори, за допомогою яких визначають поведінку чоловіків і жінок залежно від їх уявлень не тільки про свою біологічну стать (sex), а й про гендер (gender) – стать соціокультурну.

Метою статті є виявлення проблемних питань наявності гендерних стереотипів у сучасному суспільстві, відмінностей між поняттями “стать біологічна” (sex) та “стать соціокультурна” (gender); аналіз понять “стать”, “гендер”, “стереотип”, “гендерний стереотип”; з'ясування наслідків впливу гендерних стереотипів на гендерні відносини між чоловіком та жінкою в повсякденному житті.

Біологічна стать – це сукупність біологічних ознак, які є лише передумовою віднесення індивіда до тієї чи іншої біологічної статі [2, с. 6]. Традиційно стать позначає ті анатомо-фізичні особливості людини, на основі яких людина визначається як чоловік або жінка. Стать є біологічною особливістю людини та вважається фундаментом і першою причиною соціальних та психологічних відмінностей між чоловіком і жінкою.

Стать – та категорія, за допомогою якої люди частіше за все себе ідентифікують. Вони вважають прив'язку до цього маркера чимось абсолютно природним, само собою зрозумілим, приймаючи без вагань проєкцію

фізіологічних ознак на соціальну ідентичність і ту статеву асиметрію, котру ця проекція передбачає [13, с. 8].

Для сучасної епохи стала особливістю зміна патріархальної системи соціостатевих відносин на егалітарну. Такий процес був визначений Е. Гіденсом як гендерна трансфігурація (набуття носіями базових біологічних статей ознак різних гендерів та гендерних груп) [2, с. 6].

Класифікацію теорій статевої відмінності детально розглянуто в монографії “Психология половых различий” [5].

Існують різні погляди науковців стосовно статевої і гендерної відмінності. Проблема стала цікавою дуже давно, ще до нашої ери (Ксенофонт, Платон). Але більшу увагу експериментальним дослідженням стали приділяти з періоду зародження феміністського руху. У наш час глобально збільшився інтерес до цієї проблеми як за кордоном, так і на пострадянському просторі. На сьогодні тематичні дослідження можна поділити на дві групи: характеристики статевої відмінності; теорії, що розділяють статево-відмінності за певними ознаками [9, с. 28].

Між чоловіком та жінкою, крім біологічних відмінностей, є відмінності в ролях, формах діяльності, поведінці та емоційних характеристиках. Науковці дійшли висновку, що психологічні якості, моделі поведінки, види діяльності, професії чоловіка й жінки визначають соціокультурні норми, а не біологічна стать.

Отже, особливості, які відрізняють чоловіка та жінку, пов'язані не тільки з біологією, а й з психологією статі. Проблема відмінностей психології чоловіка та жінки має велике значення як для кожної людини, так і для всього людства. У зв'язку із цим вчені виділили стать соціальну – гендер, яка означає відмінності, що зумовлені соціальними факторами [9, с. 25].

Гендерні дослідження розпочались у західноєвропейських країнах, США та Канаді з середини 70-х рр. ХХ ст. Починаючи із цього часу, проблемі статевої відмінності у світовій літературі присвячують велику кількість наукових публікацій щорічно. Роль чоловіків і жінок у громадському середовищі сьогодні зазнає значних змін. Ця проблема підштовхує до роздумів багатьох сучасних соціальних дослідників: Ш. Берн, Д. Майєрс, І. Кон, І. Клецина, Т.В. Бендас, О. Вороніна, які бачать переоцінку “гендерних” цінностей на сучасному соціальному суспільстві. Нині гендерні дослідження широко проводять такі вчені, як: Ф. Джеймс, Д. Хорні, Д. Уест, З. Фаррел, Т. Баранова, Ю. Альошина. Теоретична складова гендерної проблеми України розглянута такими дослідниками, як: В. Авер'янова, О. Валевський, Е. Гансова, О. Горошко, С. Дубенко, Б. Кравчук, В. Луговий, С. Майборода, Т. Мотренко, І. Надольний, В. Олуйко, А. Пойченко, В. Романов, С. Серьогін, В. Тертичко, Ю. Шарова, О. Якубовський та ін. Проблеми стереотипів і гендерних ролей у полі засобів масової комунікації досліджують такі українські науковці, як: І. Дяченко, О. Пода, Н. Остапенко, Н. Сидоренко, М. Скорик, В. Слінчук, Т. Старченко, О. Сушкова, Л. Таран, та ін.

Упродовж останніх років в Україні розпочався активний розвиток процесу гендерних досліджень. З'явилося декілька громадських організацій та центрів гендерних досліджень: Київський центр гендерних студій, Львівський науково-дослідний центр “Жінка і суспільство”, Одеський науковий жіночий центр, Харківський центр гендерних досліджень, які активно беруть участь у реалізації та вдосконаленні державної гендерної політики, досліджують вплив ЗМІ на формування гендерних стереотипів.

Слово “гендер” запозичив з граматики і ввів у науки про поведінку сексолог Дж. Мані, котрому в 1955 р. в процесі вивчення інтерсексуальності і транссексуальності необхідно було розмежувати загальні статеві якості, стать як фенотип, від сексуально-генітальних, сексуально-еротичних і сексуально-прокреативних якостей [13, с. 11].

Термін “гендер” (від англ. “gender” – рід) вперше з'явився в праці Р. Столера в 1963 р. для позначення культурних характеристик чоловіків і жінок на відміну від статі – сукупності біологічних характеристик; за допомогою поняття “гендер” було проведено структурне відокремлення природного від культурного в людині [6, с. 7].

Оскільки, термін “гендер” виник наприкінці ХХ ст., не можна знайти його визначення у словниках минулого століття. Але вже на початку ХХІ ст. розпочалось активне дослідження та робота над визначенням гендера як наукового терміна та розділу в соціології. На сьогодні термін “гендер” має декілька визначень, які не дуже відрізняються між собою. Гендерний центр у своєму словнику дає таке визначення терміну “гендер”: поняття, що увійшло в обіг із соціології і визначає соціальну стать людини на відміну від біологічної статі (sex), соціально-рольовий статус, який стосовно соціальних можливостей кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сімейній ролі та репродуктивній поведінці є одним з базових вимірів соціальної структури суспільства [4].

Два значення терміна дає сучасний філософський словник. По-перше, гендер визначається у загальному значенні як відмінність між чоловіками та жінками за анатомічною статтю. По-друге, соціологічне значення гендера – соціальний поділ, який часто ґрунтується на анатомічній статі, але не обов'язково з ним збігається.

Англійський соціолог Е. Гіденс з приводу поняття “гендер” висловлюється так: “Ми вживаємо термін “стать”, коли йдеться про відмітні фізичні ознаки людського тіла, і термін “гендер” у випадку психологічних, соціальних та культурних відмінностей між чоловіками та жінками. Відмінність між статтю й гендером має фундаментальний характер, бо багато відмінностей між чоловіками та жінками мають небіологічне походження” [13, с. 9].

Юлія Белікова виділяє два основні положення щодо гендеру:

1) гендер конструюється в процесі соціалізації, поділу праці, системою гендерних ролей, інститутом родини, засобами масової інформації;

2) гендер конструюється безпосередньо індивідами – на рівні їхньої свідомості (тобто гендерної ідентифікації), прийняття норм і гендерних ролей, що функціонують у цьому суспільстві, і підлаштування під них (в одязі, зовнішності, манері поведінки тощо) [1, с. 9].

Гендерна роль позначає нормативні приписи та очікування, які відповідна культура пред'являє до “правильної” або “нормованої” чоловічої або жіночої поведінки. Гендерні ролі і, тим паче, орієнтована на них поведінка не обов'язково бувають однозначними. У них завжди наявні елементи гри, театралізованої вистави. Ігор Кон зазначає, що, “взаємодіючи з іншими людьми, індивід пред'являє їм певний образ, “зображує” чоловіка, жінку або істоту невизначеної статі, використовуючи при цьому одяг, жести, манеру мови. Це позначають такими термінами, як “гендерний дисплей”, “творення гендеру”, “гендерний перформанс””. Ще в 1960-х рр. ці явища були виявлені й описані соціологом І. Гофманом [13, с. 13].

Стереотипні, а саме “правильні”, уявлення стосовно образу чоловіка та жінки у людській свідомості, склалися та формувалися віками й по теперішній час продовжують поширюватись на всіх представників тієї або іншої статі, незалежно від їх індивідуальних особливостей та віку. Умовно їх поділяють на статеві (відмінності, що йдуть від природи чоловіка і жінки) і гендерні (відмінності, сформовані під впливом соціуму) [13, с. 25].

Стереотипи засвоюються в ранньому дитинстві, зазвичай з вторинних джерел. Як правило, носіями стереотипів є батьки, близькі родичі групи людей, до яких належать, а також ЗМІ.

Слово “стереотип” вийшло у XVIII ст. з типографічної лексики для визначення форм друкування відбитків [12, с. 121]. Уперше в науку термін “стереотип” було введено американським журналістом та політологом У. Ліппаном у праці “Громадська думка”, який розумів їх як створені культурою образи людей з інших груп, що покликані пояснити поведінку цих людей і дати їй оцінку. У. Ліппан трактував стереотипи як вибіркового та неточний спосіб сприйняття дійсності, який приводить до її спрощення і який породжує забобони. Вчений вважав, що стереотипи є неминучими, є об'єктивною функцією взаємодії людини та навколишньої її дійсності й проекцією на світ власних почуттів, цінностей людини [12, с. 121].

Пізніше з'явилися дослідження стереотипів вчених різних країн, внаслідок чого було сформульовано ряд визначень, що стосувалися соціальних стереотипів.

З часом стереотипи трансформувались у норми поведінки для дорослих та моделі для соціалізації дітей. Гендерна соціалізація дитини починається з самого народження, як тільки батьки та інші дорослі дізналися стать малюка. Суспільство починає навчати дитину гендерній ролі хлопчика або дівчинки. Індивід налаштовується наслідувати ту модель поведінки, яка відповідає його статі. У такий спосіб гендерні стереотипи, що містяться в типових зразках індивідуальної поведінки, у

процесі міжособистісної взаємодії засвоюються індивідом, передаються йому, відображаються ним як ознаки нормованої статевої поведінки, правильної, на його суб'єктивну думку. Переїнявши ці зовнішні для нього зразки, індивід несвідомо вибудовує свій внутрішній психологічний світ за зразком, з часом це визначає його психологічну сутність, його особистість, таким чином, стає особистістю чоловічою або жіночою з усіма притаманними їй рисами та якостями. І відповідно починає сприймати оточення, диференціюючи його за статевою ознакою, та очікує від нього таких дій, які би відповідали засвоєним ним гендерним уявленням [7].

Гендерні стереотипи – це один із видів соціальних стереотипів, в основі яких лежить уявлення суспільства про “чоловіче” та “жіноче”. Тобто це стійкі, повторювані, загальноприйняті уявлення про місце й ролі жінок і чоловіків у суспільстві [11, с. 90].

Гендерні стереотипи є невід’ємними атрибутами повсякденного мислення, самоусвідомлення та взаємодії індивідів у соціальному просторі. Варто зазначити, що вони також є важливою складовою та базою соціалізації, адже за умов відсутності усталених уявлень людині довелося б пізнавати всі речі заново, що в принципі неможливо за умов сьогоденішнього суспільного устрою – інформаційного суспільства.

А. Маренков дає визначення гендерним стереотипам таким чином: “стійкі програми сприйняття, цілепокладання, а також поведінка людини залежно від прийнятих у цій культурі норм і правил життєдіяльності представників певної статі” [10, с. 161].

Інше визначення: “гендерні стереотипи – це стійкі для певного суспільства в певній історичний період уявлення щодо відмінностей між чоловіками та жінками” [3, с. 17].

Ще одне визначення гендерним стереотипам дає І. Клецина: “під гендерними стереотипами розуміють стандартизовані уявлення про моделі поведінки та особливостей характеру, які відповідають поняттям “чоловіче” та “жіноче” [8, с. 19].

Таким чином, під поняттям “гендерні стереотипи” маються на увазі якості та характеристики, за допомогою яких зазвичай описуються чоловіки та жінки; які містять у собі нормовані зразки поведінки, традиційно приписувані особистостям чоловічої або жіночої статі; які відображають узагальнену думку, судження, уявлення людей про відмінності одне від одного чоловіка та жінки; які залежать від культурного контексту того середовища, в якому знаходять своє застосування.

Вагому роль у дослідженні походження гендерного стереотипу відіграла концепція “природної” взаємодоповненості ролей Т. Парсонса і Р. Бейлса, які розглядали диференціацію чоловічих та жіночих ролей у структурно-функціональному плані. Вони розділили ролі чоловіка та жінки на дві сфери – інструментальну та експресивну. Інструментальна роль складається з підтримки зв'язку між сім'єю й зовнішнім світом – це про-

фесійна діяльність, що дає матеріальний дохід і соціальний статус. Експресивна роль передбачає піклування за дітьми і регулювання відносин у родині. Т. Парсонс і Р. Бейлс вважають, що здатність жінки до народження дитини та догляду за нею зумовлює однозначно її експресивну роль, а чоловік, який не може виконувати ці біологічні функції, стає виконавцем інструментальної ролі. Отже, на їх погляд, гендерні стереотипи формуються на основі біологічного поділу ролей між чоловіком і дружиною, які сприймаються як фундаментальні відмінності та зумовлюють їхню діяльність [7].

Гендерні стереотипи можна поділити на три групи. Перша – стереотипи маскуліності-фемінності. У стереотипному уявленні маскуліності фіксуються “активно-творчі” характеристики, інструментальні риси особистості, такі як активність, домінантність, впевненість у собі, агресивність, логічне мислення, здатність до лідерства. Фемінність, навпаки, характеризується як “пасивно-відтворювальне начало”, що виявляється в експресивних особистісних характеристиках (залежність, піклування, тривожність, низька самооцінка, емоційність). Маскулінні характеристики зазвичай протиставляються ремінним [8, с. 29].

Друга група гендерних стереотипів включає уявлення про розподіл сімейних і професійних ролей між чоловіками й жінками. Для жінок найбільш значущою соціальною роллю вважається роль домогосподарки, матері. Жінці відводиться місце у приватній сфері життя (дім, народження дітей), на неї накладається відповідальність за відносини в сім’ї. В німецькій мові існує приказка про чотири “К”, яка відображає стереотипне уявлення про соціальну роль жінки, українською мовою перекладається вона як: “кухня, кирха, дитина, сукня”. Чоловікам передбачається включеність у суспільне життя, професійна успішність, відповідальність за забезпечення сім’ї. Як зазначає І. Клецина, “чоловіків прийнято оцінювати за професійними якостями, а жінок – за наявністю сім’ї та дітей” [8, с. 29].

Третя група гендерних стереотипів, за даними І. Клециної, визначається специфікою змісту праці. Відповідно до традиційних уявлень передбачається, що жіноча праця повинна мати виконуючий, обслуговуючий характер, бути частиною експресивної сфери діяльності. Жінки найчастіше працюють у сфері торгівлі, медицини, освіти. Для чоловіків можлива творча та управлінська робота, їх праця визначається в інструментальній сфері діяльності [8, с. 31]. Таким чином, поширеною думкою є те, що існують так звані “чоловічі” та “жіночі” професії.

Наведена класифікація гендерних стереотипів не є вичерпною. З перелічених груп гендерних стереотипів найбільш загальними і універсальними є стереотипи маскуліності-фемінності. Стереотипи другої та третьої груп мають більш приватний характер і охоплюють у більшості випадків сімейну або професійну сфери. При цьому ці три групи гендерних стереотипів тісно пов’язані між собою.

Висновки. Стереотипне мислення становить небезпеку в гендерній сфері. Справа в тому, що дуже часто стереотипне мислення стає керівництвом до дій. Гендерні стереотипи, втілені в реальні справи, відображають нерівність та дискримінацію за ознакою статі. На думку Е. Гіденса, це підтверджується: “Стереотипне мислення, як правило, ґрунтується на забобонах, тобто упереджених уявленнях і думках, які члени однієї соціальної групи висловлюють стосовно інших; тоді як дискримінація – це фактична поведінка щодо них” [2, с. 10]. І результатом такого переходу від думок до фактичних дій є те, що гендерний стереотип стає причиною гендерної нерівності та дискримінації особистості, як правило, до жінок. Це обертається нерівністю та дискримінацією ринку праці й у сім’ї, жінка вважається некомпетентною у сфері політики, прийнятті важливих рішень, у вивченні точних наук (математика, фізика). Отже, гендерні стереотипи є причиною гендерної нерівності, яку можна віднести до поняття з негативним значенням, синонімами якого є пригнічення, обмеження, позбавлення, репресія тощо.

Список використаної літератури

1. Белікова Ю.В. Гендерні бізнес ідентичності та реклама / Ю.В. Белікова // Бізнес інформ. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2009. – 118 с.
2. Бондар Г.Г. Концептуалізація детермінації гендерної нерівності в українському суспільстві : автореф. дис. ... канд. соц. наук : 22.00.01 / Г.Г. Бондар. – Запоріжжя : КПУ, 2012. – 20 с.
3. Гендерный поход в дошкольной педагогике : монография : [в 2 ч.] / под. ред. к. пед. н. Л.В. Штылевой. – Мурманск : Теория, 2001. – 120 с.
4. Гендерний центр : словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gendercentre.org.ua/slovnik/>.
5. Грошев И.В. Психология половых различий : монография / И.В. Грошев. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2001. – 683 с.
6. Дьяченко М.И. Личность, образование, профессия : краткий психологический словарь / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. – Мн. : Хэелтон, 1998. – 339 с.
7. Карпова Э. Влияние гендерных стереотипов на восприятие в современном обществе [Электронный ресурс] / Э. Карпова. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/lybr74.htm>.
8. Клецина И.С. Гендерная социализация : учеб. пособ. / И.С. Клецина. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 1998. – 210 с.
9. Крупський О.П. Гендерний аспект організаційної культури підприємств в епоху глобалізації / О.П. Крупський // Вісник ДНУ. Серія: Світове господарство і міжнародні економічні відносини. – 2012. – Вип. 4. – 99 с.
10. Маренков А.В. Социология стереотипов / А.В. Маренков. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2001. – 230 с.
11. Попова Л.В. Проблемы самореализации одаренных женщин / Л.В. Попова // Вопросы психологии. – 1996. – № 2. – 90 с.
12. Рябова Т.Б. Стереотипы и стереотипизация как проблема гендерных исследований / Т.Б. Рябова // Личность. Культура. Общество. – 2003. – Т. V. – Вып. 1–2 (15–16). – С. 120–139.
13. Шостак Н.В. Гендер і його репрезентація в капіталістичній і соціалістичній рекламі : навч. посіб. / Н.В. Шостак. – К., 2010. – 89 с.

Стаття надійшла до редакції 21.08.2013.

Коваленко Ю.П. Гендерные стереотипы как неотъемлемый атрибут повседневного мышления

Статья посвящена проблеме наличия гендерного стереотипа в современном обществе. Определено отличие между понятиями “пол биологический” (sex) и “пол социокультурный” (gender). Исследовано формирование, введение в социологию учеными термина “гендер” и его значение. Выделена роль стереотипных представлений и их отражения в повседневном мышлении, социальном пространстве. Подведены итоги влияния гендерных стереотипов на гендерные отношения между мужчиной и женщиной, их последствия в повседневной жизни.

Ключевые слова: пол, гендер, стереотип, гендерный стереотип, гендерные отношения.

Kovalenko Y. Gender stereotypes as inalienable attribute of the everyday thinking

The article is sanctified to the problem of presence of gender stereotype in modern society. A difference is certain between concepts sex is biological (sex) and sex is sociocultural (gender). Differences are exposed between a man and woman, that determine sociocultural norms, but not biological sex. Forming, introduction is investigational to sociology by the scientists of term “gender” and his value. The role of stereotype presentations, distribution, reason of origin and reflection of them is distinguished in the everyday thinking, social space. Social interpretation of term “stereotype”, “gender stereotype”, is certain. Summed up on gender relations between a man and woman, their consequences influence of gender stereotypes in everyday life.

Key words: sex, gender, stereotype, gender stereotype, gender relations.